ГЕРМЕНЕВТИК ҚОБИЛИЯТ: РАҚАМЛИ ТАЪЛИМДА ШАХС ТАРБИЯСИНИНГ ПЕДАГОГИК ОМИЛИ

Жуманиёзов Раҳимбой Маткаримович
педагогика фанлари доктори, профессор
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512076

Аннотация. *Мақолада рақамли таълим муҳитида педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилияти шахс тарбиясининг муҳим педагогик шарти сифатида асосланади. Мақолада герменевтик қобилиятнинг таркибий қисмларини (матнни тушуниш, контекстни аниқлаш, маъно қатламларини очиш, ўз қарашини тафтиш қилиш, талқинни қадриятларга уйғунлаштириш) таърифлайди, ўзбек халқ китоблари ва муттоз педагогик меросдаги талқин анъаналарига таянган ҳолда рақамли контентни тарбиявий жиҳатдан таҳлил қилиш механизмларини таклиф этади.*

Калит сўзлар: *герменевтик қобилият, педагогик маҳорат, рақамли контент, шахс тарбияси, талқин, нутқ маданияти, халқ китоблари, халқаро стандартлар, медиасаводхонлик.*

Abstract. *The article substantiates the hermeneutic ability of teachers and learners as a pedagogical condition for character education in digital learning environments. It describes the structure of hermeneutic ability, draws on Uzbek folk books and classical pedagogical heritage, and proposes mechanisms for implementing interpretive competence in line with international standards for digital content.*

Keywords: *hermeneutic ability, pedagogical mastery, digital content, character education, interpretation, folk books, international standards.*

Кириш. XXI аср таълими рақамли технологиялар билан чамбарчас боғланиб бормокда. Таълим жараёнида электрон дарсликлар, мультимедиа материаллар, онлайн платформалар, видеодарслар, ижтимоий тармоқлардаги ахборот оқимлари ўқувчи шахсининг шаклланишига бевосита таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистонда «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегияси доирасида таълимни рақамлаштириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилаётгани бу жараённинг давлат сиёсати даражасидаги устувор вазифа эканини кўрсатади.

Аммо рақамли контентнинг ҳажми ошиши унинг тарбиявий самарасини автоматик тарзда оширмайди. Муаммо шундаки, контент ўз-ўзидан тарбиялайдиган «тайёр восита» эмас: у ўқувчи томонидан қандай тушунилиши, қандай маънога эга бўлиши ва қандай қадрият сифатида қабул қилиниши билан тарбиявий аҳамият касб этади. Бошқача айтганда, тарбиянинг натижаси контентнинг ўзида эмас, балки уни тушуниш ва талқин қилиш жараёнида юзага келади. Айнан шу ўринда герменевтика — тушуниш ва талқин қилиш санъати ва назарияси — педагогик тадқиқотнинг муҳим методологик асосига айланади.

Конференция мавзуси шахс тарбиясига йўналтирилган рақамли контентнинг халқаро стандартлари ва уларни амалиётга жорий этиш

механизмларини такомиллаштиришга қаратилган. Бизнингча, стандартлар контентнинг сифатини (техник, методик, мазмуний) белгилайди, лекин уларнинг тарбиявий самарадорлиги педагог ва ўқувчининг талқин қилиш маданиятига боғлиқ. Шу сабабли мақолада герменевтик қобилият рақамли контентни тарбия жараёнига жорий этишнинг «инсоний механизми» сифатида кўриб чиқилади.

Тадқиқотнинг мақсади — педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилиятини педагогик категория сифатида асослаш, унинг таркибини аниқлаш ҳамда рақамли контент билан ишлаш амалиётида ривожлантириш йўлларини таклиф этишдир. Тадқиқот давомида назарий таҳлил, таққослаш, педагогик кузатув ва мавжуд тажрибани умумлаштириш усулларидан фойдаланилди.

1. Герменевтика ва педагогик маҳорат: назарий асослар

«Герменевтика» тушунчаси қадимги юнон тилидаги hermeneuein (изоҳламоқ, талқин қилмоқ) сўзидан келиб чиққан. Дастлаб диний ва ҳуқуқий матнларни шарҳлаш усули сифатида шаклланган бу йўналиш XIX асрда Ф. Шлейермахер ва В. Дильтей асарларида тушуниш умумий назарияси даражасига кўтарилди. Х. Г. Гадамер герменевтикани тушунишнинг мазмуни ва шартларини очувчи фалсафий таълимот сифатида ривожлантирди ва «уфқлар қўшилуви» ғоясини илгари сурди: тушуниш матн уфқи билан ўқувчи уфқининг учрашувида юз беради. П. Рикёр эса матн, талқин ва шахснинг ўзини англаши ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилди.

Педагогик нуқтаи назардан бу ғоялар муҳим хулосага олиб келади: таълим — ахборотни узатиш эмас, маъноларнинг учрашуви ва шаклланишидир. Ўқитувчи дарсда ўқувчига фақат билим бермайди, балки матн, воқеа, образ ва қадриятларни тушунишга ундайди. Шу боис педагогик маҳорат таркибида герменевтик ёндашув алоҳида ўрин тутади.

Мумтоз шарқ педагогик фикри ҳам талқин маданиятига катта аҳамият берган. Форобий билимни тушуниш босқичлари ва тафаккур камолоти ҳақида фикр юритган, Ибн Сино матнни англаш ва мантиқий хулоса чиқариш ўртасидаги алоқани таъкидлаган. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Кайковуснинг «Қобуснома», Алишер Навоийнинг ахлоқий-таълимий асарлари эса бевосита ўқувчидан матн остидаги ҳикматни топиб, уни ўз ҳаётига татбиқ этишни талаб қилади. Демак, «сатр орасини ўқиш», «рамзни тушуниш», «ҳикматни ажратиш» анъанаси халқимизнинг педагогик меросида аллақачон мавжуд бўлган герменевтик амалиётдир.

Педагогик маҳорат нутқ маданияти ва нотиқлик санъати билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Нотиқ педагог фикрни баён қилишдан олдин аудиториянинг тайёргарлигини, ёшини, маданий тажрибасини «ўқийди», сўнг сўзини шунга мослаб танлайди. Бу — амалий герменевтикадир: педагог аввал

тингловчини тушунади, сўнг ўзини тушунтиради. Рақамли муҳитда эса бу жараён янада мураккаблашади, чунки ўқувчи шахсий мулоқотдан ташқари кўплаб «овозлар» — блогерлар, алгоритмлар, реклама, мемлар билан ҳам мулоқотда бўлади.

2. Герменевтик қобилият тушунчаси ва унинг таркиби

Биз герменевтик қобилиятни шахснинг матн, ахборот, воқелик ва ўзаро муносабатларнинг маъносини тушуниш, талқин қилиш, баҳолаш ва ўз тарбиявий тажрибасига уйғунлаштириш лаёқати сифатида таърифлаймиз. Бу қобилият рақамли даврда «матн» тушунчасининг кенгайиши билан алоҳида аҳамият касб этади: энди матн фақат босма сўз эмас, балки видео, овоз, инфографика, интерфейс, ўйин сюжети ва ижтимоий тармоқдаги мулоқот ҳамдир.

Герменевтик қобилиятнинг педагог ва ўқувчи учун умумий таркибий қисмларини қуйидагича ажратиш мумкин:

1. Тушуниш (когнитив) компонент — контентнинг ошкор мазмунини, асосий ғоясини, структурасини аниқлаш.

2. Контекстуал компонент — контент қачон, ким томонидан, қандай мақсадда ва қайси маданий-тарихий муҳитда яратилганини англаш.

3. Маъно қатламларини очиш компоненти — рамз, ишора, яширин мақсад, кўчма маъно, манипуляцияни фарқлаш.

4. Рефлексив компонент — ўз олдиндан шаклланган қарашлари, «олдиндан тушуниш»и (Гадамер) қандай таъсир қилаётганини сезиш ва уни тафтиш қилиш.

5. Аксиологик компонент — талқинни миллий ва умуминсоний қадриятлар билан қиёслаш, аҳлоқий хулоса чиқариш.

6. Коммуникатив компонент — талқин натижасини аниқ, мантиқли ва маданий нутқда ифодалаш, мунозарада ҳурмат билан қатнашиш.

Педагог учун бу таркиб яна қўшимча вазифаларни ўз ичига олади: рақамли контентни дарсга танлашда унинг тарбиявий потенциалини олдиндан таҳлил қилиш, ўқувчиларнинг турлича талқин қилиш эҳтимолини башорат қилиш, савол-топшириқлар орқали талқинга йўналтириш ва хато ёки зарарли талқинни ҳурмат билан тузатиш. Ўқувчи учун эса асосий натижа — мустақил, танқидий ва аҳлоқий асосланган тушунишни эгаллашдир.

Герменевтик қобилият ўз-ўзидан юзага келмайди. У тизимли машқ, педагогик ҳамкорлик ва намуна орқали шаклланади. Педагогнинг ўзи талқин маданиятига эга бўлмаса, ўқувчидан буни талаб қилиш мумкин эмас: тарбияда шахсий намунанинг ўрни бу ерда ҳам ҳал қилувчидир.

3. Рақамли контентни тарбиявий талқин қилишнинг муаммолари

Амалиётда рақамли контент билан ишлашда бир қатор герменевтик муаммолар кузатилади.

Биринчидан, юзакилик. Қисқа видео ва тезкор ахборот оқими чуқур ўқиш ва мулоҳаза қилишга вақт қолдирмайди. Ўқувчи контентни «истеъмол қилади», лекин тушунмайди. Натижада ахборот кўп, лекин маъно ва тарбиявий таъсир кам бўлади.

Иккинчидан, контекстнинг йўқолиши. Рақамли муҳитда парча ўз асл муҳитидан ажралиб, бошқа маънода тарқалиши мумкин. Ўқувчи манба, муаллиф ва мақсадни сўрамасдан қабул қилса, дезинформация ва манипуляцияга осон берилади.

Учинчидан, алгоритмик «филтр пуфаги». Платформалар ўқувчига унинг аввалги қизиқишига мос контентни тавсия қилади, бу эса «уфқлар қўшилуви»ни чеклайди: ўқувчи бошқача нуқтаи назар билан деярли учрашмайди.

Тўртинчидан, тарбиявий контентнинг расмийлиги. Тарбияга оид рақамли материаллар кўпинча ваъз ёки тайёр хулоса шаклида берилади. Бундай материал ўқувчини талқинга чорламайди ва ички қабул ўрнига ташқи итоаткорликни шакллантиради.

Бешинчидан, педагогнинг тайёрлиги. Кўп ҳолларда ўқитувчилар рақамли воситани техник жиҳатдан ўзлаштиради, аммо контентнинг тарбиявий-герменевтик таҳлили кўникмаси етарли шаклланмаган. Техник малака билан талқин малакаси бир нарса эмас.

4. Ўзбек халқ китоблари ва миллий герменевтик анъана

Ўзбек халқ китоблари (достон, ривоят, ҳикмат ва насиҳатномалар, халқ оғзаки ижодига асосланган китобий манбалар) тарбиявий мазмун билан бирга, ўзига хос тушунтириш ва талқин услубини ҳам ўзида мужассам этган. Бундай манбаларда ҳикоя орқали сабоқ бериш, рамз ва тимсоллар воситасида ахлоқий хулоса чиқариш, тингловчини ўзи хулоса қилишга ундаш каби усуллар кенг қўлланилган. Бу аслида халқ педагогикасининг герменевтик тажрибаси бўлиб, у ёш авлодга маънони тайёр ҳолда бермасдан, уни топишга йўллайди.

Халқ китобларидаги педагогик талқин услубининг ҳозирги рақамли контент учун аҳамияти қуйидагиларда кўринади:

• Рамзий тафаккур. Ҳикоя қаҳрамонлари ва воқеалар муайян ахлоқий сифатларнинг тимсолидир. Рақамли контентда ҳам образ ва сюжетнинг маъно қатламларини очишга ўргатиш ўқувчининг ички дунёсини бойитади.

• Тингловчининг фаол иштироки. Оғзаки анъанада тингловчи ҳикоя давомида савол беради, баҳолайди, хулоса қилади. Рақамли муҳитда буни интерактив савол-топшириқлар, муҳокама ва ролли ўйинлар орқали тиклаш мумкин.

• Қадриятга мослик. Халқ китоблари ҳалоллик, меҳнатсеварлик, катталарни ҳурмат қилиш, ватанга садоқат каби қадриятларни сюжет орқали

сингдиради. Рақамли контентнинг тарбиявий мезони ҳам худди шу қадриятлар билан уйғунликда белгиланиши лозим.

• Миллий тил ва нутқ маданияти. Халқ китобларининг бой тили, мақол ва матал, ибора ва ўхшатишлари ўқувчининг нутқ маданиятини шакллантиришда рақамли лексик ва аудиовизуал ресурслар учун мустаҳкам асос бўла олади.

Бундан келиб чиқадики, халқ китоблари асосида яратилган рақамли контент (аудиокитоб, анимацияли ҳикоя, интерактив ўқув лойиҳа, виртуал кутубхона) нафақат миллий меросни сақлаш, балки ўқувчининг герменевтик қобилиятини ривожлантириш воситасига ҳам айланади. Бунда ҳар бир контент учун «тушуниш йўриқномаси» (талқин саволлари, контекст изоҳи, қадриятлар бўйича муҳокама топшириқлари) ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

5. Халқаро стандартлар ва уларни герменевтик ёндашув билан бойитиш

Халқаро амалиётда рақамли таълим контентига нисбатан бир неча йўналишдаги ёндашувлар қўлланилади: педагоглар ва ўқувчиларнинг рақамли компетенцияларига оид асос ҳужжатлар (масалан, ЮНЕСКОнинг ўқитувчилар учун АКТ компетенциялари асоси, Европа Иттифоқининг DigComp рақамли компетенциялар асоси, ISTE стандартлари), контентни тақдим этишнинг техник ва ўзаро мослик талаблари (SCORM, xAPI каби ўқув контенти стандартлари), универсал дизайн ва кириш имконияти талаблари (WCAG), шунингдек, болалар ва ўқувчилар маълумотлари хавфсизлиги ва этикасига оид қоидалар. Бу ёндашувлар контентнинг сифати, хавфсизлиги ва мослашувчанлигини таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Аммо уларнинг аксарияти технологик ва ташкилий жиҳатларга кўпроқ эътибор қаратади. Шахс тарбиясига йўналтирилган контент учун эса қўшимча, мазмуний-қадрият мезонлари зарур. Шу маънода халқаро стандартларни герменевтик ёндашув билан қуйидагича бойитиш таклиф этилади:

• Тушунарлилик мезони: контентнинг асосий тарбиявий ғояси ёшга мос равишда аниқ ва бир нечта талқинга очиқ шаклда берилганлиги.

• Контекст шаффофлиги мезони: муаллиф, манба, мақсад ва маданий контекстнинг кўрсатилганлиги.

• Қадриятий мослик мезони: контентнинг миллий ва умуминсоний қадриятларга мувофиқлиги, маънавий-ахлоқий хавф туғдирмаслиги.

• Рефлексияга йўналтирилганлик мезони: контентда ўқувчини ўйлашга, баҳолашга ва ўз фикрини асослашга ундовчи элементларнинг мавжудлиги.

• Педагогик кузатув мезони: тарбиявий таъсирни нафақат билим тести, балки суҳбат, портфолио, хулқ-атвор кузатуви орқали ҳам баҳолаш имконияти.

Эътироф этиш керакки, юқорида келтирилган халқаро ҳужжатларнинг аниқ таркиби ва таҳрирлари вақт ўтиши билан янгиланиб туради. Шу сабабли

уларни миллий амалиётга жорий этишда расмий манбалардаги жорий версияларга таяниш лозим.

6. Герменевтик қобилиятни амалиётга жорий этиш механизмлари

Тадқиқот натижаларига таяниб, педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилиятини рақамли таълим амалиётига жорий этишнинг қуйидаги механизмларини таклиф этамиз.

1. Меъёрий-услубий механизм. Рақамли контентга қўйиладиган миллий талаблар ва экспертиза мезонларига юқорида келтирилган тушунарлилик, контекст шаффофлиги, қадриятий мослик ва рефлексия мезонларини киритиш. Ҳар бир тарбиявий рақамли контент учун қисқа «педагогик паспорт» (мақсад, мўлжалланган ёш, асосий қадриятлар, талқин саволлари) тайёрлаш.

2. Кадрлар тайёрлаш механизми. Педагогларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш дастурларига «рақамли контентнинг герменевтик таҳлили», «тарбиявий матнни талқин қилиш методикаси», «нутқ маданияти ва нотиқлик санъати» мавзуларини киритиш. Амалий машғулотларда педагоглар бир хил рақамли контентни турли нуқтаи назарлардан таҳлил қилиш, талқин хатоларини аниқлаш, тарбиявий суҳбат сценарийсини тузиш кўникмаларини эгаллайдилар.

3. Методик механизм. Дарс жараёнида "тўрт босқичли талқин" моделидан фойдаланиш: (1) контентни кузатиш ва мазмунини айтиб бериш; (2) контекст ва муаллиф мақсадини аниқлаш; (3) маъно қатламлари ва қадриятларни муҳокама қилиш; (4) ўз ҳаётий тажрибасига боғлаб хулоса чиқариш. Бу модел кичик гуруҳ мунозараси, «Сократик суҳбат», ролли ўйин ва эссе каби усуллар билан бирга қўлланилади.

4. Мазмуний-миллий механизм. Халқ китоблари, ҳикмат ва мумтоз педагогик меросга асосланган рақамли ресурслар (аудиокитоб, интерактив ҳикоялар, электрон кутубхона) яратиш. Ресурсларга талқин топшириқлари ва қадриятлар бўйича савол-жавоблар қўшиш.

5. Мониторинг ва баҳолаш механизми. Ўқувчининг герменевтик қобилиятини аниқлаш учун мезонлар ва кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқиш: матнни тўғри тушуниш даражаси, контекстни аниқлай олиши, манипуляцияни фарқлаши, ўз фикрини асослаб айта олиши, қадриятларга муносабати. Баҳолашда тест билан бирга суҳбат, кузатув ва портфолио усулларидан фойдаланиш.

6. Оила ва жамоатчилик билан ҳамкорлик механизми. Рақамли тарбия фақат мактаб доирасида чекланмайди. Ота-оналар ва маҳалла билан ҳамкорликда болаларнинг рақамли контент истеъмолини биргаликда муҳокама қилиш, оилавий «рақамли суҳбат» анъанасини шакллантириш тарбиянинг узлуксизлигини таъминлайди.

Мазкур механизмларни босқичма-босқич жорий этиш мақсадга мувофиқ: аввал тажриба-синов майдонларида апробация қилиш, натижаларни таҳлил қилиш, кейин кенг амалиётга татбиқ этиш.

Хулоса. Тадқиқот шуни кўрсатадики, рақамли таълим муҳитида шахс тарбиясининг самарадорлиги контентнинг сифати билан бирга, уни тушуниш ва талқин қилиш маданиятига ҳам боғлиқ. Педагог ва ўқувчининг герменевтик қобилияти тушуниш, контекстни аниқлаш, маъно қатламларини очиш, рефлексия, қадриятий баҳолаш ва коммуникатив ифода компонентларини ўз ичига олган яхлит педагогик ҳодиса сифатида қаралиши лозим.

Халқаро стандартлар рақамли контентнинг техник, методик ва хавфсизлик жиҳатларини таъминлашда зарур асос бўлиб хизмат қилади, аммо шахс тарбиясига йўналтирилган контент учун уларни тушунарлилик, контекст шаффофлиги, қадриятий мослик ва рефлексия мезонлари билан тўлдириш мақсадга мувофиқ. Ўзбек халқ китоблари ва мумтоз педагогик мерос эса герменевтик қобилиятни ривожлантиришнинг бой миллий манбаи сифатида рақамли контент яратишда муҳим ўрин тутади.

Таклиф этилган механизмлар (меъёрий-услубий, кадрлар тайёрлаш, методик, мазмуний-миллий, мониторинг ва ҳамкорлик) амалиётга жорий этилганда ўқитувчиларнинг касбий маҳорати ошади, ўқувчиларда танқидий фикрлаш, маданий онг ва маънавий-ахлоқий масъулият шаклланади. Бу эса рақамли таълим муҳитида "тарбия ва технология" уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. — Москва: Прогресс, 1988.
2. Дильтей В. Возникновение герменевтики // Собрание сочинений. — Москва: Дом интеллектуальной книги, 2001.
3. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. — Москва: Медиум, 1995.
4. Шлейермахер Ф. Герменевтика. — Санкт-Петербург: Европейский дом, 2004.
5. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 2019.
6. Кайковус. Қобуснома. — Тошкент: Ўқитувчи, 2006.
7. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. Мукаммал асарлар тўплами. — Тошкент: Фан.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги фармони, 2023 йил.
9. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. — Paris: UNESCO (жорий таҳрир).
10. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the EU, 2022.
11. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2. — W3C, 2023.
12. Р. Жуманиёзов, Герменевтик ёндашув асосида ўқитувчиларнинг нутқ маданияти ва маънавий тарбиясини ривожлантириш. "Ilm-Ziyo-Zakovat" нашриёти, Т., 2025 й. 216 б.